

TARİHİ TÜRK ŞEHİRİ BALASAGUN HAKKINDA YENİ İNCELEMELER

VARİS ABDURRAHMAN*

Tarihi Türk şehri Balasagun Karahanlılar Devleti'nin başkentlerinden biri olup, eskiden beri Türk tarihindeki önemi itibariyle Türk kültürü araştırmacılarının ilgisini çekmektedir. Ancak Balasagun hakkında yeterli bilgi veren orijinal kaynakların eksik olması, söz konusu şehir üzerine farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Biz, elde mevcut yerli ve yabancı kaynaklardaki bilgilerin ışığında şimdiye kadar konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaları da dikkate alarak, Balasagun şehrinin menşei, kuruluş tarihi, kurucuları ve sair hakkında yaptığım çalışmalar sonucu tespit ettiğimiz bazı hususları ortaya koymak istiyoruz.

Balasagun şehrinin yerinin tespiti, Balasagun'la ilgili çalışmalarda en önemli meselelerin biridir. Bu konuda yazılı kaynaklarda bazı ipuçları verilmiş ise de bir kısım araştırmacılar Arkeoloji ilminin eski şehirlerin tespiti konusunda sağladığı imkanlardanda, yararlanarak Balasagun'un yerini tespit etmeye çalıştı. Bunların başında meşhur Rus Türkolog W.Barthold gelmektedir. O, 20.yüzyılın başında Orta Asya'daki Çu ve Talas Nehirleri kıyısında yaptığı çalışmalar sonucu, söz konusu şehrin Ak-Beşim (Ak-Peşin) Harabelerinde kurulduğunu iddia ederek, Burâna'nın Arapça'daki Manâra'nın bozuk telaffuzu olduğunu savunuyor¹. 1953-1955 yılları arasında Tokmak eski şehrinin Burâna Harabesinde incelemelerde bulunan A.N.Bernştam, Ak-Beşim (Suyab) Kalesi'nin Balasagun olduğunu ortaya koyar². P.N. Kojemyakov, Ak-Beşim Kalesi'nin haritasını çizdikten sonra Burâna'nın IX.yüzyıla ait bir medeni yadigarlık olduğunu iddia eder. Kırgızistan İlimler Akademisi'nden W.D.Goryaçıva ise Burâna'nın Balasagun olduğunu savunmaktadır³. Çinli araştırmacı Chang Kuang-ta da

* Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Çince Tercümesi), Pekin, 1984, s.83.

² W. Şilkenov, "Balasagun" *Kazak Edebiyatı Gazetesi* Almaata, 12 Mayıs 1989.

³ W.D.Goryaçıva, "Burâna Harabesindeki Kazı Çalışmasından Raporlar" *1974 yılındaki Arkeolojik Bulgular* Moskova, 1975, s.522.

yaptığı bir çalışmasında W.D.Goryaçıva'yı destekler mahiyette görüş beyan etmektedir⁴. W.Şilkenov, *Kazak Edebiyatı Gazetesi*'nin 12 Mayıs 1989'daki sayısına yazdığı bir makalesinde yukarıdaki görüşlere benzemeyen yeni bir görüşü ortaya koyarak, Balasagun şehrinin yerinin bugünkü Cambul şehrine bağlı Aktöbe'de olduğunu ileri sürer. W. Barthold, A.N.Bernştam, W.D. Goryaçıva, Chang Kuang-ta ve W. Şilkenov gibi araştırmacıların ortaya koyduğu görüşlerinde gerçi bazı farklılıklar görülse de bunların hepsi en azından Balasagun şehrinin Çu Nehri havzasında kurulduğunu savunmaktadırlar. Bu araştırmacıların arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya attıkları bu iddialar, şüphesiz yazılı kaynakların ışığında Balasagun şehrinin gerçek yerini tespit edebilmemiz için bize bazı ipuçları temin etmektedir.

Balasagun şehri hakkında az çok bilgi veren kaynakların başında, bulunduğu gibi öz kaynaklarımızın dışında Arap-Fars kaynakları ve Çin kaynakları gelmektedir. Arap kaynaklarındaki bilgilere göz atacak olursak, Seyyah Mukaddesi Balasagun'un ahalisinin çokluğundan, büyüklüğünden ve zengin bir şehir olduğundan bahseder⁵. O, İslamiyet'in Türkistan'a yayıldığı ilk yıllarda Balasagun'un Türgişlerin başkenti olduğundan İbn Hurdadbih'e atf yaparak haber vermektedir. Kudama b. Ca'fer, *Kitabü'l-harac* adlı eserinde; "Suyab iki şehirden oluşur. Biri Kubal, diğeri Sagur Kubaldır. Sagur Kubal'dan Barishan'a, oradan yine Çin sınırına deve ile beş günlük yoldur"⁶ demektedir. Bundan başka XIII. Yüzyılın sonu ile XIV. Yüzyılın ilk devrinde yaşayan Ebu'l Fida, Balasagun şehrinin yerleşim alanını net olarak göstermektedir. Arap kaynaklarında yer alan yukarıdaki bilgileri incelediğimiz zaman şu iki husus anlaşılmaktadır: Birinci, Balasagun şehrinin Çu Nehri vadisinde olduğu, ikinci, Balasagun şehrinin ilk başta Türgişlerin başkenti olduğu. Bu bakımdan arkeolojik çalışmalarla elde edilen bilgilere ters düşen bir husus yoktur. Ancak görüldüğü gibi Arap kaynaklarında Balasagun'un etimolojisi hakkında herhangi bir ipucu verilmemektedir.

Balasagun şehrinin eski yeri ile ilgili olarak, Kaşgarlı Mahmud bize oldukça önemli bir ipucu vermektedir. Kaşgarlı'nın eserinde yer alan bir

⁴ Chang Kuang-ta, "Sui-ye Chin-ti-K'ao" [Suyab şehrinin şimdiki yeri hakkında inceleme] Bei-jing Da-xue Xue-bao (Zhe-xue ban) S. 8, 1979.

⁵ Şemseddin Ebu Abdullah M. Mukaddesi, Ahsenü't-tekasim fi ma'rifeti'l-akalim, neşr. M.J. de Goeje, Leiden, 1906, s. 275.

⁶ Kudama b. Ca'fer, *Kitabü'l-harac*, neşr. M.J. de Goeje, Leiden, 1889, s. 206-208.

rivayette şöyle denmektedir: “Zülkarneyn Semerkand’ı geçip, Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türklerin çok kuvvetli ve büyük ordusu olan Şu adında genç bir hakanları vardı. Balasagun yakınında Şu Kalesi’ni bu açmış ve bu yaptırmıştı. Hergün Balasagun’daki sarayının önünde beyler için üçyüz altmış nöbet davulu vurulurdu. Hakan Şu’ya Zülkarneyn’in yaklaştığı haber verilmiş, “Emriniz nedir? Savaş mı edelim, ne buyurursunuz?” demişler. Halbuki hakan Hocend ırmağının kenarına karakol kurarak, Zülkarneyn’in geçtiğini haber vermek için kırk tarhanı gözcü göndermişti...”⁷ Kaşgarlı Mahmud bilindiği gibi, Karahanlılar devletinin hanedan soyundan geldiği için⁸, onun devletinin tabiiyetindeki bir çok bölgeye gidip yapmakta olduğu çalışmalar gereği, incelemelerde bulunması muhakkaktır. Özellikle onun babası Hüseyin’in bir dönem, Balasagun’a pek uzak olmayan Barsgan şehrinin komutanı olarak görev yaptığını düşünecek olursak, Kaşgarlı’nın o dönemde ve ondan sonraki dönemlerde Balasagun, Barsgan, Tıraz ve Suyab (Ak Beşim) hakkında oldukça önemli bilgilere sahip olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Şu Kağan hakkındaki rivayetin bu parçasından biz Balasagun şehrinin Suyab’a yani Şu Kağan’ın yaptırdığı bu şehre çok yakın bir yerde olduğunu anlıyoruz. Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bu bilgi ile el-Bîrûnî’nin Balasagun hakkında yazdığı: “Balasagun Tıraz (Evliya Ata)’ın 10 Hdoğusunda, Barsgan’ın 7Hbatısında, Koçkarbaşı (Bugünkü Koçkar Ata yaylası)’nın 20Hkuzeyinde”⁹ şeklinde verdiği bilgi ile ve T’ang İmparatorluğunun Chen-yüen yıllarında (785-804) baş vezir Ku-tuan tarafından kaleme alınan bir eserde yer alan: “ Suyab Nehri (Çu) ağzından çıkıp 80 çakırım (40 km) yol yürüdüktan sonra Balasagun şehrine gelmek mümkün. Oradan yine batıya doğru 20 çakırım(10 km) yol yürüdüktan sonra Suyab şehrine geliyor. Şehrin kuzeyinde Suyab Nehri var. Nehrin kuzeyine 40 çakırımlık mesafede Chie-t’an dağı var. Burası On-okların hükümdarlarının daimi ikametgahıdır”¹⁰ şeklindeki bilgiler mukayese edildiği zaman hepsinin aynı yerden bahsettiği anlaşılıyor. Yani Balasagun şehrinin yerinin yazılı kaynaklara göre Tıraz’ın doğusu ile İpek

⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-it Türk* (B.Atalay) Ankara,1992, C. III. S.413.

⁸ M. Zunun, A. Ömer, Mahmut Kaşgari (Uygurca), Kaşgar, 1985, s. 116. Ayrıca bk: Wei Wu-erh Wen-hsueh shih (Uygur Edebiyat Tarihinin Çincesi) Yay. Haz. A. Rahman, Liu Chao-yun, Tuan Wen-yao, Ma Te-yuan, Urumçi, 1998, s. 266.

⁹ el- Bîrûnî , *EL- Asar el-bakiye an el-kurun el-haliye* nşr.C. Eduard SacheuLondra 1879. s.264-265.

¹⁰ Yunuscan Âli, “Balasagun Şehri Togrisida Kiskiçe Mulahize” *Xinjiang Medeniyet Yadigarlıklar* , S.I,1992, s.45-46.

Yolu'nun, Küsen'den (Bugünkü Kuça şehri) başlayıp Kum (Bugünkü Aksu), Unsu (Yü-chu), Bedelart (Po-ta-feng) ve Tıraz'a kadar uzanan kısmının Suyab şehrinden geçen bölümünün yanında olduğu artık kesinleşiyor. Üstelik daha sonraki zaman içerisinde Kırgızistan S.S.C.B. Arkeoloji Merkezi'nin Burâna Kazı Grubu aşağı yukarı yedi defa kazı çalışması yaptıktan sonra elde edilen X-XII. Yüzyllara ait arkeolojik belgelere ve 1032-1055 yıllarına ait "Kuzordu" ismindeki paralara da dayanarak bugünkü Burâna Harabesinin Balasagun şehrinin ta kendisi olduğunu ilan etmişlerdir¹¹. Dolayısıyla Balasagun'un yerinin "Suyab" diye açıklanan Ak-Beshim Kalesi'nin yanı başındaki Burâna Harabesi olduğunu kabul etmek mümkündür.

Balasagun şehrinin yerinin tespiti meselesi üzerindeki görüşümüzü bu şekilde ifade ettikten sonra, şimdi şehrin hangi Türk hakimiyeti döneminde kurulduğu meselesini ele alalım. İbn Hurdadbih'e atfen, yukarıda Balasagun şehrinin ilk başta Türgişlerin başkenti olduğundan bahsedilmişti. Ancak Arap kaynaklarında ve diğer kaynaklarda bu konuda güvenilir bilgilerin bulunmamasından dolayı bu şehrin Türgişler zamanında inşa edildiğine dair görüşe katılmak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü, ilk önce İbn Hurdadbih'e atfedilen bu cümlenin ona ait olmadığı onun, *el-Mesalik ve'l-memalik* adlı eserinde Balasagun'a yer vermemesinden anlaşılmaktadır. O, söz konusu eserinde Çu ve Talas nehirleri kıyılarında yer alan şehirlere gidecek yollardan bahsetmektedir. Büyük ihtimalle bu görüş İbn. Hurdadbih'ten sonraki müellifler tarafından eklenmiştir. İkinci sebep ise Türgişlerin tarihine ilişkin Çin kaynaklarındaki bilgilere göre, Türgişler ilk zamanlarda Töles boylarının içinde "Turgit" (T'u-ju-ke) ismi ile, Çöçek (Bugünkü Doğu Türkistan'ın kuzeyinde) yaylasında göçebe hayvancılıkla uğraşmışlar. M.S. V.yüzyıllardan sonra "Türgiş" (T'u-ch'i-she) ismiyle Göktürklerin batı kısmında yani Çu ve İli nehir kıyılarında yaşamışlar. Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra yani VII. Yüzyılın ortalarında Türgiş Hanlığını kurmuşlardır. VII. Yüzyılın sonlarında Türgişlerin hükümdarı Ucil (Wu-ch'e-leh/U-çe-le) 690-706 yılları arasında Suyab şehrini işgal ederek başkentini oraya taşıyor ve Suyab'a büyük bir saray, Künes Kalesi'ne de küçük bir saray yaptırıyor¹². Çin kaynaklarının verdiği bu bilgi ile Kudama

¹¹ Yunuscan Âli, *aynı makale*, s.47.

¹² Liu Wei-hsin, Ch'ien Po-ch'uan v.d., *Hsin-chiang Min-tzu Tsi-tian* [Hsin-chiang Milletler Lügatü], Urumçi, 1995, s.99.

b.Ca'fer'in konuyla ilgili olarak verdiği şu bilgiler birbirine benzemektedir: "Suyab iki kaleden oluşmakta olup, biri Kubal, diğeri Sagur Kubaldir"¹³ Kudama bu bilgiyi verdikten sonra ona ek olarak Suyab şehrini oluşturan Kut Kubal denilen kentin başkanının Türğişlerden olduğunu yazmaktadır. Bu kayıtlara baktığımız zaman, Türğişlerin, aslında Tıraz, İsficap, ve Balasagun gibi şehirleri inşa etmediği, o zamanlarda inşa edildiği anlaşılan Suyab'ı başkent yaptıkları, Balasagun şehrinin daha o zamanlarda inşa edilmediğini öğreniyoruz. Balasagun şehri yazılı kaynaklarda ilk olarak, T'ang İmparatorluğunun Chen-yüen saltanat yıllarında (785-804) baş vezir Ku-tuan tarafından kaleme alınan bir eserde "P'ei-lo-ch'iang-chün-ch'eng"¹⁴ (Boyla Sangun Şehri) şeklinde geçmektedir. Bu devirden sonra yazılan Arap- Fars kaynaklarında da Balasagun hakkında hemen hemen hiç bilgi verilmiyor. X. yüzyılda yazıldığı anlaşılan meşhur eser *Hudud el-alem* ile Gerdizi'nin, *Zeyn el-Ahbar* adlı eserinde Türğişlerden sonra bölgede bir güç olarak ortaya çıkan Karluklar Devrindeki (760-840) bir çok şehir, köy ve kentler zikredilirken Balasagun şehri zikredilmiyor. Bu durumdan biz şu iki hususu anlıyoruz. Biri, Karluklar döneminde Balasagun şehri mevcut ise de Suyab şehri önemli ve büyük olduğu için, Balasagun'u da içine almış olabilir. İkinci bir husus Burana Harabesi'nde bulunan Karahanlılar dönemine ait kültür eserlerinden de anlaşıldığı kadarıyla Balasagun şehri ancak Karahanlılar tarafından yeniden inşa edilerek büyütülmüştür.

Şimdi Balasagun şehrinin menşei ve kimler tarafından kurulduğu meselesine kısaca değinelim.

Bilindiği gibi Kaşgarlı Mahmud, Balasagun'a "Kuz Ordu" veya "Kuz Uluş"¹⁵ demektedir. Fars tarihçisi Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa* adlı eserinin "Uygurların inançlarına göre İdikut'un soyu ve Uygur Şehirleri" bahsinde Yedisu Bölgesindeki önemli şehir Balasagun'un Afrasiyab tarafından kurulduğunu, şehrin kuruluşundan itibaren Kara Hitay istilasına kadar Afrasiyab evlatlarının elinde kaldığını zikretmekte ve Balasagun'a aynı zamanda

¹³ Kudama b. Ca'fer, *ayn.esr.*, gösterilen yer.

¹⁴ Feng Ch'eng-ch'ün, *Hsi-yü-ti-ming* [Batı Bölgesi Yer Namları] Pekin, 1982, s.10.

¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, *ayn.esr.*, C.I., s. 62, 124.

“Kuz Balık”¹⁶ demektir. Çin kaynaklarında ise Balasagun şehrine “P’ei-loch’iang-chün-ch’eng”¹⁷dendiğinden yukarıda bahsetmiştik.

Arap tarihçisi İbn el-Esîr’in *el-Kâmil fi’t-Tarih* adlı eseri ile Moğol devri Fars tarihçisi Cüveynî’nin *Tarih-i Cihangüşa* adlı eserinde Balasagun şehrinin Orhun’daki Uygur Devletinin Kağanı Böğü Kağan tarafından inşa edildiğine dair şu bilgilere rastlanmaktadır: “Böğü Kağan Türkistan’a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastladı. Çok beğendiği o yerde şimdi Kuz Balık denilen Balasagun şehrini kurdu. Daha sonra askerlerini çevreye göndererek on iki yıl zarfında orada bulunan bütün ülkeleri fethetti. Başkaldıracak hiçbir devlet bırakmadı.”¹⁸

Bu bilgi geçmiş tarihi olaylara dayanılarak yazılan bir rivayet olsa da bize Balasagun şehrini inşa eden Böğü Kağan’ın kim olduğu konusunda ipucu vermektedir. Çin’deki Man-chou (Ch’ing) İmparatorluğunun Ch’ien-lung saltanat döneminde (1736-1796) yazılan *Hsi-yü-t’u-chi* [Batı Bölgesinin Coğrafya Durumundan Notlar] adlı eserde Balasagun şehrinin kurucusunun Uygur kağanlarından Köl Boyla (Bilge) olduğu, onun adı geçen şehri, Suyab [Çince adı,Sui-yeh] Nehri Vadisinde inşa ettiği ve bundan dolayı onun inşa ettiği bu şehre onun hükümdarlık ismi verilerek “Boylasangun” denildiğinden bahsetmektedir¹⁹.

Uzak Doğu araştırmacıları buradaki bilgilerden yola çıkarak Balasagun şehrini inşa ettiren Uygur Kağanı’nın kim olabileceği konusunda tartışarak bu şehrin inşası ile ilgili altı Uygur Kağanının ismini ortaya koymuşlardır. Bunlar sırasıyla Orhun’daki Uygur Kağanlığının kuruluşundan önceki Uygur boylarının başbuğu Alp Busat (618-646), Orhun’daki Uygur Kağanlığının kurucusu Kutlug Bilge Kağan (744-747), Moyun-Çor Kağan (İl Etmiş Bilge Kağan 749-759), Böğü Kağan (759-779) Alp Kutlug Bilge Kağan (795-805) ve Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Bilge Kağan (808-821)dir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu altı kağanın içinde ancak Moyun-Çor Kağan Yazıtında (Şine-Usu Yazıtı) dile getirilen Tengride Bolmuş İl Etmiş Bilge Kağan (Moyun-Çor) ile Dokuz Uygur Kağan Yazıtında (Karabalgasun Yazıtı) dile getirilen Ay Tengride Ülüg Bolmuş Alp Ulug

¹⁶ A. M. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa* (Çev. Mürsel Öztürk) Ankara, 1998, s.104.

¹⁷ Feng Ch’eng-ch’ün, *Hsi-yü-ti-ming* [Batı Bölgesi Yer Namları] Pekin, 1982, s.10.

¹⁸ A.M. Cüveynî, *ayn.esr.*,s.104-105. Ayrıca bk. İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Beyrut, 1965-1967.

¹⁹ Yunuscan Âli, *aynı makale* s. 49.

Kutlug Bilge Kağan (795-805) devlet hudutlarını batıda On-oklara kadar genişletmişlerdir. Bu açıdan baktığımız zaman ele geçirilen bölgede şehir inşa etmek bu ikisine nasip olmuştur. Çin kaynaklarında ise Balasagun şehri hakkındaki ilk bilgiye T'ang İmparatorluğu'nun Chen-yüan saltanat devrinde (785-804) rastlamaktadır. Bu bilgi Arap ve Fars tarihçilerinin verdiği Balasagun şehrinin Böğü Kağan tarafından inşa ettirildiğine dair bilgiyle aynı döneme rastlaması bakımından ayrıca önem arz etmektedir. İl Etmış Bilgi Kağan, 747'de batıda Karluklar ve onlara yardım eden Türgişler ve Basmıllar ile Sekiz-Oğuz, Dokuz Tatar ve Çiklerle savaşmış, bunların hepsini kendine bağlamış, hakimiyetini Yenisey kıyıları,Çu- Talas havalisi, İç Asya ve Kerulen'e kadar yaymış,oğullarını oralara Yabgu Şad tayin etmiş²⁰; Alp Uluğ Kutluğ Bilge Kağan ise 791'de büyük oğlu Boyançi ile birlikte Karluklar ve Tibetililere tekrar sefer düzenleyerek, onları yendikten sonra batıda Fergane'ye kadar ilerleyip batı hudutlarını güvence altına almış idi. Bunun dışında yine Orhun Uygur Kağanlığı dönemine ait Terhin ve Tez-II yazıtlarında methedilen Kağan da Böğü olup, İbn el-Esîr ile Cüveyni'nin eserinde Böğü'ye mâl edilen batı seferleri aslında, İl Etmış Bilge Kağan ile Alp Kutlug Bilge Kağan'ın On-Okların bulunduğu coğrafyaya yaptığı seferleri gösteriyordu²¹. Bu, olayların cereyanından birkaç asır sonra rivayet şeklinde kaynaklara geçirildiği için bazı şahıs adlarının ve yılların değişmesi gayet doğaldır.

Uygur Kağanlarından Böğü'nün batı seferinden sonra Balasagun şehri inşa ettirdiğine dair bu tarihi belgenin ortaya çıkışı, tıpkı Japon Türkolog Abi Takio'nun iddia ettiği gibi: "Dokuz Oğuzlar yani Uygurlar ile Karahanlıların başkentlerinden olan Balasagun'un arasında eskiden beri hiçbir şekilde red edilemeyecek bir bağlantının olduğunu²² göstermekte idi.

Yerli ve yabancı kaynaklardaki Balasagun'la ilgili belgeler incelendiği zaman, Karahanlıların başkentlerinden biri olan sözkonusu şehir ile Koçu (İdikut) Uygur Devletinin yazlık başkenti Beşbalık'ın kurucu sahiplerinin aynı menşeden geldiği anlaşılmaktadır. Yani yukarıda bahsedildiği gibi Balasagun'a Çin kaynaklarında "P'ei-lo-chiang-chün-ch'eng" denilmekte olup, buradaki "P'ei-lo" Türkçe yazıtlarda geçen "Boyla" kelimesinin Çince

²⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1999, s.132.

²¹ Yunuscan Âli, *aynı makale*. s. 50.

²² Abi Takio, *Hsi Hui-ku Kuo-shih te Yan-chu* Wu-lu-mu-ch'ı ,1985 s. 307.

transkripsiyonudur. “Chiang-chün” ise Türkçe “Sangun” denilen askeri unvanın Çince tercümesidir. Sondaki “Ch’eng” ise Türkçe “Balık”ın tercümesidir. Böylece Çince’deki “P’ei-lo-Chiang-chün-ch’eng” Türkçe “Boyla Sangun Şehri” demek oluyor. Şimdi “Boyla” denilen Türkçe unvana bakılırsa: “Boyla” unvanı Bilge Kağan yazıtının güney taraf 16. satırında “Tonyukuk Boyla Baga Tarkan” şeklinde,²³ Tonyukuk yazıtının batı taraf 6. satırında “Boyla Baga Tarkan” şeklinde,²⁴ Suci Yazıtının 2. satırında “Boyla Kutlug Yargan” şeklinde,²⁵ Dokuz Uygur Kağan yazıtı (Karabalgasun Yazıtı)nın 5. satırında “Kutluk Boyla’nın babası Hu-su” şeklinde²⁶ geçmektedir. Çince kaynaklarda ise bu gibi Türk askeri unvanlar, “A-to-p’ei-lo” (Ata Boyla), “Ku-li-p’ei-lo” (Kutlug Boyla), “P’ei-lo-ch’uai” (Boyla Çor) “P’ei-lo-ta-kan” (Boyla Tarkan) şeklinde²⁷ geçmektedir. Bunun dışında “Boyla” denilen bu askeri unvana Turfan’da bulunan bazı eski Uygur yazma yadigarlıklarında da rastlanmaktadır. Mesela: Alman Türkolog, F. Müller’in hazırladığı *Eski Uygur Yazılı Vesikaları* adlı eserin II. Cildinde “İl Ügesi Ötür Boyla Tarhan,” “Tapmış (Bolmuş) Boyla Tarhan,” “Aspara Boyla Tarhan” ve “Otur Boyla Tarhan” gibi isimler geçmektedir²⁸. V. Barthold, Kaşgarlı Mahmud’un eserinde geçen “Atasagun”²⁹ kelimesine rastladıktan sonra bu kelimenin lûgat manası üzerinde durarak “Balasagun” isminin menşeyini ilk başta Orhun’daki Uygur Kağanlığı’nın başkenti Karabalgasun’a, bağlayarak açıklamaya çalışmış idi³⁰. Fakat sonra bu görüşünden vazgeçerek Balasagun şehrinin menşeyini, Moğolca “Güzel Şehir” “İyi Şehir” anlamında olan “Balgasun’a (Ku-Balık) bağladı. Ancak, Barthold’un ikinci görüşü çoğu bilim adamları tarafından benimsenmemiştir. Japon bilim adamı Abi Takio, konuyla ilgili bir çalışmasında: “Balasagun’un menşeyini ne şekilde olursa olsun Moğol devrindeki *Balgasun*’a (Ku-Balık) asla bağlayamayız. Elimizde mevcut olan bilgiler bize Balasagun’u kuran hükümdar ile Beşbalık’ı kuran hükümdarın aynı menşeden gelmekte olduğunu açıkça göstermektedir.”³¹ görüşünü kuvvetle savunmuştur. A. Z.Velidi Togan da

²³ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1994 ,s.72.

²⁴ H. N. Orkun, *ayn.esr* s. 102.

²⁵ H. N. Orkun, *ayn.esr*. s.156.

²⁶ H. N. Orkun,*ayn.esr* s. 232.

²⁷ Yunuscan Âli, *aynı makale*. s. 52.

²⁸ S. Tezcan, “Eski Türkçe Boyla Baga Şanları Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1977.

²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *ayn.esr*. C.I. s. 86, 403.

³⁰ W.Barthold, “Balasagun” *İslâm Ansiklopedisi*, C.I (İngilizce Neşri)

³¹ Abi Takio, *ayn.esr* s. 297-298.

Balasagunla ilgili olarak: "Ancak *T'ang-shu*'da [T'angnâme'de] zikredilen *P'ei-lo-sangun* şehri Balasagun'a menşeyini gösterir"³² görüşündedir. A.Z. Velidi Togan'ın bu fikri ileri sürmesi ise, Balasagun'un menşeyini Moğolca'daki "Balgasun"a (Ku-Balık) bağlayarak açıklamanın ilim çevresinde destek görmeyişi ve Orhun'daki Uygur Kağanlığının başkentine "Karabalgasun" denilmesinin yanısıra yine bu şehre "Çagan Balgasun" ve "Hac Balgasun"³³ da denilmesi ile alakalıdır.

Yukarıdaki bütün açıklamalardan, Balasagun şehrinin menşeyinin Eski Türkçe'de "Boyla Sangun" (P'ei-lo-chiang-chün-ch'eng) denilen şehir olduğu, Orhun'daki Uygurların büyük göçünden sonra kurulan Karahanlılar devletine başkent olduktan sonra "Boyla Sangun" isminin "Bala Sangun"a dönüştüğü ve Balasagun'u inşa eden hükümdarlar ile Beşbalık'ı inşa eden hükümdarların aynı menşeden olduğunu görebiliyoruz. Nihayet, Cüveynî'nin eserindeki Balasagun ve Beşbalık'ı, inşa ettiren Uygur hükümdarının aynı kişi olduğuna dair bilginin, Çin kaynaklarındaki "Kut Dağı" ile ilgili efsanede de yer alması³⁴ bizi bu konuda desteklemektedir. Dolayısıyla Balasagun şehrinin Uygur Kağanı tarafından kurulmuş bir şehir olup, daha sonra Karahanlılar döneminde bu devlete başkentlik yapacak kadar büyütülüp geliştirildiğini ve adının da Boyla Sangun adının değişik bir biçimde telâffuz edilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

³² Z.V. Togon, "Balasagun" *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, (M.E.B. Yay) s. 270.

³³ Yunuscan Âli, *aynı makale*. s.53.

³⁴ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 67.

Varis Abdurrahman

1015 Yılında Balasagun Şhrinde Yapıldığı Bilinen Burâna Kulesi

